

עיון ביסודות ברכות הנהנין¹

א. דברי המהר"ם והרא"ש בעניין ברכת שהכל

מצינו דברים לכאן' תמוהים בעניין ברכה ראשונה בראשונים וגדולי האחרונים. וכשנעיין, נראה בע"ה שהם באמת מראים לנו הדרך להבנת יסודי ברכות הנהנין. המהר"ם כותב בהלכות ברכות שלו²:

"מיהו אם אדם מסתפק בברכה מה היא או שהכל או בע"א, פר"ח שמברך בתחילה שהכל, כיון דברכה ראשונה אין לה עיקר מן התורה כלל, ואינה אלא משום דאסור ליהנות מן העולם בלא ברכה, והיכא דמסתפק בה מברך שהכל. וכן פי' רבינו יוסף, דהיכא דמסתפק על פרי אחד אם הוא פרי העץ או פרי האדמה, מברך לכתחילה בורא פרי האדמה, דקיימא לן על פרי העץ שאמר בורא פרי האדמה יצא, ואע"ג דתנן דווקא דיעבד אמר', הא נמי כיון דמסתפק בה כדיעבד דמי. אבל בברכה אחרונה אם הוא מיסתפק בה, לא יאכל כי אם על השולחן כדפיר'."

יש לעיין בדברים הללו מכמה בחינות: הנה סברת ר"ח צ"ב, שאין זה דבר פשוט כלל שמאחר שאין לברכה ראשונה עיקר מן התורה אין צורך לברך הברכה שנתקנה מדרבנן. אף שאין לחיוב זה עיקר מה"ת, הרי יש האיסור דרבנן- ולמה א"ז מספיק? איך מחדש הר"ח מסברא דנפשיה שאין צורך לחוש לחיוב זה? וכן יש לעיין במש"כ רבינו יוסף, שאם מסתפק על פרי אחד אם הוא פרי העץ או פרי האדמה, מברך בורא פרי האדמה. נוסף על מה שיש להקשות על דבריו כמו על ר"ח, יש להעיר שאין דברי ר"ח ור"י שווים- ואפילו כשנקבל דברי ר"ח, אין דברי רבינו יוסף פשוטים ומוסכמים- אף שהמהר"ם השוים. והטעם לכך, שיש מח' ראשונים בעניין איזו ברכה מברכים על ספק פרי האדמה\ ספק פרי העץ. הרא"ש- בניגוד לרבינו יוסף- סובר שמברכים שהכל.

הטור או"ח (סי' ר"ב), ובעקבותיו השו"ע, כותב שמברכים בפה"א. וכן כתבו עוד ראשונים ואכמ"ל. אמנם אין כן דעת כל הראשונים.

הרא"ש [ברכות (פרק ו סימן ו)] באמת כותב: "... וכן כל אותן שהוא ידוע שהוא פרי [האילן] מברך עליהם בפה"ע ושאינו פרי בפה"א ושאינו ידוע מברך שהכל ..."

וכן בר' ירוחם [ספר האדם (נתיב ט"ז ח"ב)] כותב כשיטת הרא"ש, כדרכו: "כל דבר שהוא פרי העץ ב"פ העץ, ושאינו פרי העץ ב"פ האדמה. ואם הוא מסופק שהכל נ"ב. כך פשוט."

¹ כבר ביארנו חלק מהדברים בבית יצחק (תשנ"א), ובבית יצחק (תשנ"ה) [וע"ע מש"כ שם בעניין ברכת המזון]. ועכשיו נשנו הדברים (בסגנון חדש) משום רוב דברים שנתחדשו בהם, בע"ה. נתוספו כאן חלקים ועיונים שלמים, וגם נקודות נוספות בעניינים שכבר נדפסו שם. ולא העתקתי אלא השייך לעניינינו- והשאר מונח במקומו. מאמר זה מוקדש לזכר נשמת סבתי הרבנית זאלדא זצ"ל, המצוינת בחכמה ויראת שמים. יה"ר שהשפעתה הנמשכת לתורה ומעשים טובים תהיה זכות לנשמתה [עיון שו"ת מהר"ם חלאווה (סי' י"ז)].

² ברכות מהר"ם מה' מכון ירושלים (סי' ז').

ולכאן שיטת הרא"ש ור' ירוחם תמוהים ביותר. אם מברך בפה"א, הרי ספק יצא לכתחילה, ספק יצא בדיעבד. אבל אם מברך שהכל, ודאי לא יצא אלא בדיעבד- ואם כן, עדיף שיברך בפה"א! ואם כן, צריכים לנמק בשיטת הרא"ש.

שלישית, יש להבין את החילוק שחילק המהר"ם ור"ר בין ברכה ראשונה ואחרונה בעניין זה. שאלות אלו ובירורם יפתחו לנו פתח בהבנת יסודי ברכות הנהנין, בע"ה.

ב. שיטת הגרעק"א בספק ברכות

הגרעק"א, בגליון הש"ס לברכות (יב.) מפרש דברי התוס' ומבאר שמתכוונים לומר שאם אדם מסתפק בברכת הנהנין מלפניה, צריך לברך (ואין אומרים ספק ברכות להקל) בכדי להתיר את האכילה. הוא סובר, שהגורם הראשון הוא האיסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה- ולא החיוב ברכה. אין אומרים, לדעתו, שאין חיוב ברכה (משום ספק ברכות להקל)- ולכן אין איסור אכילה בלי ברכה. להיפך, אומרים שיש כאן איסור אכילה בלא ברכה ולכן חייב לברך.

היה נראה, לכאורה שאי אפשר לפרש כן- ובאמת יש מהאחרונים שטענו נגדו בד"ז. הנה אונן אוכל מוצ"ש בלי הבדלה. הרא"ש ברכות פרק ג' סי' ב' כותב: "... אמרו שפעם אחת היה ר"י ז"ל אונן ואכל בלא הבדלה. א"ל תלמידיו ונבדיל לפניך. אמר להם האמרינן בירושלמי אם ברכו אין עונה אחריהם אמן. ולמחרתו כשבא מבית הקברות אמרו לו למה אינך עושה הבדלה האמרינן טעם מבדיל והשיב להם מאחר שהייתי פטור אמש בשעת חיוב הבדלה משום שהייתי אונן גם עתה פטור אני. שכן מצינו בפרק קמא דחגיגה(דף ט א) חיגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני כיון שנדחה ביום ראשון שוב אינו חייב ביום שני. וה"ר מאיר ז"ל דנורנבערג כתב בהלכות שמחות שלו מי שיש לו מת בשבת ולא נקבר עד למחר ולא הבדיל במוצאי שבת נ"ל שמותר לאכול בלא הבדלה. דאמרינן בפ' מי שמתו מי שמתו מוטל לפניו פטור מכל מצות שבתורה. ואמרינן עלה בירושלמי כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. וביום המחרת לאחר שנקבר מתו אסור לאכול עד שיבדיל דהא קי"ל בערבי פסחים (דף קו ב וקו א) טעם מבדיל. ואמרינן נמי מי שלא הבדיל במ"ש מבדיל והולך כל השבת כולה. והא דאמרינן בפרק מי שמתו נושאי המטה וחילופיהן וכו' עד אלו ואלו פטורין מן התפלה ופירש"י וזה לשונו פטורין מן התפלה דלאו דאורייתא היא ורבתינו פירשו לפי שיש להן עוד שהות ול"נ שאין זה לשון פטורין. ואין להקשות על דברי מפרש"י דמשמע כיון שפטורין ההיא שעתא פטורין עולמית. דהא ודאי ליתא דמילא מודה רש"י דאם קברו את המת ויש שהות ביום שיוכלו להתפלל שמתפללין ועד כאן(ס"א על כרחך) לא פליגי רבותיו והוא אלא שלפי רבותיו אם הגיע זמן התפלה ויכול לעסוק ועדיין יש להן שהות להתפלל יעסקו בו ואם לאו לא יבטלו מתפלה. ולפירש"י אפי' אם יעבור זמן התפלה יתעסקו בו. וא"כ בנדון זה כיון דזמן ההבדלה כל יום המחרת וכל השבת כולה אע"פ שלא היה יכול להבדיל קודם שנקבר מתו יבדיל לאחר שנקבר מתו כדפרישית. ואין לומר כיון שאין יכול להבדיל לא יאכל. דהא אמרינן דאינו מברך ואינו מזמן אפילו הכי אוכל ואפילו אם שמע מאחרים שהבדילו במ"ש אינו עולה לו כיון דבהיא שעתא לאו בר

חיובא הוא וצריך למחר לחזור לברך ולהבדיל מיהו אינו מברך על הבשמים ועל המאור. שמעתי שיש גדולים שאומרים לאחר להבדיל ובה נפטר האבל. ואין נראה לי כלל אלא כדפרישית. ושוב הגיד לי הר"ז הלוי ז"ל משפיר"א בשם הר"ר יקותיאל משפיר"א שמצא גדול אחד שכ' כדברי ואת שמו לא הגיד לי ע"כ לשון ר"מ ז"ל. ונ"ל כדברי ר' יהודה דהא דאמרין בע"פ מי שלא הבדיל במ"ש מבדיל והולך כל השבת כולה. היינו כשלא היה לו יין במ"ש או שאירעו אונס אחר שלא היה יכול להבדיל. אבל אונן דבשעה שחל עליו חיוב הבדלה היה פטור נפטר לגמרי ותו לא מיחייב. ודמיה לגמרי לההיא דחיגר ביום ראשון ונתפשט ביום שני...". הרי מאחר שאין לו החיוב להבדיל, אין לאונן האיסור אכילה בלא הבדלה.

מאידך, אסור לאונן לאכול בלי נטילת ידים- ונוטל בלי ברכה. אין אומרים שפטור ממצות נטילה ולכן אין איסור אכילה, אלא אומרים שמאחר שאסור לאכול בלא נטילה חייב לנטול. לכאורה, בכל מקום שיש חיוב ואיסור צריכים לדון אם החיוב גורם האיסור- ואונן פטור; או שהאיסור גורם החיוב- ואונן חייב.

אם זה נכון, יש מקום לבחון היחס בין החיוב ברכה והאיסור לאכול בלא ברכה. אם אונן חייב, האיסור גורם. ואם אונן פטור, אז צ"ל שהחיוב גורם. והנה, מפורש בברכות (יז): שאונן אינו מברך. אם כן, לכאו' מבואר שהיסוד בברכות הוא החיוב ולא האיסור- ודלא כדברי רעק"א.

כעין זה הקשה האבני נזר או"ח (סימן לז) "... נחזור לעניינינו דברכה נראה חיוב גברא וממילא כשנהנה בלא ברכה מעל. לא שעיקר טעם הברכה משום מעילה. וראי' לזה בעל קרי אוכל בלא ברכה לפני'. ואי איסור מעילה אף מדרבנן, יהא אסור לאכול עד שיטבול וכמו שאר איסורי אכילה מדרבנן שאסורים אפילו לחולה שאין בו סכנה. אלא ודאי מצוה בעלמא לברך וכשאסור לברך לא רמיא חיובא עלי'..."³

באמת, יש פנים לכאן ולכאן לעניין ביאור דברי התוס'. עיין מש"כ המהר"ח או"ז בשו"ת (סי' נ"ה) "כתב רבינו אבא מארי זצ"ל וז"ל. ס"פ קמא דברכות (י"ב א') היכא דנקיט כסא דשכרא בידו' וסבר דחמרא הוא ופתח וברך אדעתא דחמרא וסיים בדשכרא. מאי בתר פתיחה אזלינן ולא יצא או בתר חתימה אזלינן ויצא. ולא איפשיט. מכאן דקדק מורי רבינו אבי העזרי זצ"ל דהיכי דקאי בה' ימים וכסבור שהם ד' ימים ופתח וברך אדעתא דד' ימים וסיים בה' ימים או איפכא דלא יצא. דהואיל ולא איפשט אזלינן לחומרא וחוזר ומברך וסופר כהלכתו. כדאמר פרק מי שמתו (כ"א א') דלמ"ד אמת ויצויב דאורייתא מספק חוזר ואין בו משום ברכה לבטלה. הכא נמי ספירא דאורייתא היא הלכך חוזר ומברך וסופר עכ"ל. ואני העני בדעת איני סבור כן כי כיון שספר כראוי יצא. דברכות אינן מעכבות. ולא דמי לאמת ויצויב דהתם הכי תקינו רבנן להזכיר יציאת מצרים בברכה. ואם היה מזכיר יציאת מצרים בלא ברכה לא יצא. דהא אעפ"י שקרא קריאת שמע והזכיר בה יציאת מצרים צריך לומר אמת ויצויב."

³ ועיין עוד בעמק ברכה הל' ברכות הנהנין (סי' ב').

משם נראה בפשטות שלא כהסבר הגרעק"א. מאידך, בארחות חיים לרא"ה מלוניל⁴ מבואר כדברי רעק"א, ע"ש. ואם כן צריכים להבין איך יתכן שיטה זו. ובאמת, כשנדייק, נראים מאד דבריהם (וכפשטות הסוגיא ריש כיצד מברכים).

הנה הפרי מגדים [בפתיחה כוללת ח"ב (סי' כ"ח)] ביאר שאונן באמת פטור אף מאיסורים, כל שהאיסור נעשה בשב ואל תעשה. ובאמת, דין זה יוצא לנו מגמ' מפורשת- לשיטת רש"י⁵ ודעימיה בפטורי אונן ממצות הוי מטעם עוסק במצוה פטור מן המצוה.

הרי ידוע דברי רב יוסף ששומר אבידה פטור מלתת צדקה מטעם עוסק במצוה פטור מן המצוה. הרי מצינו שהעוסק במצוה פטור ממצות צדקה שיש בה גם לאו וגם עשה [עיין סה"מ (מ"ע קצ"ה ומל"ת רל"ב)]. אם כן אונן- שהפרימ"ג סובר דהוי פטור מכח עוסק במצוה- פטור מן המצוה גם כן פטור אף מאיסורים. לפי"ז אין שום קושי לרעק"א במה שאונן פטור מברכות. אין הדבר תלוי בעשה ולא תעשה, אלא בשב ואל תעשה וקום ועשה. ואם כן, דברי רעק"א במקומם עומדים.

ג. טעימה בברכה ותענית-

והגדרת אסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה

ויש לברר עוד גדר אסור ליהנות מעולם הזה בלי ברכה. אין זו איסור במובן של מעשה איסור ממש⁶, וכמו שיתבאר, בע"ה.

הגמ' בבכות (יד.) דנה בעניין טעימה, ושם יש דיון כזה:

"בעי מיניה אשיאן תנא דבי רבי אמי מרבי אמי: השרוי בתענית מהו שיטעום? אכילה ושתיה קביל עליה - והא ליכא, או דילמא הנאה קביל עליה - והא איכא? אמר ליה: טועם ואין בכך כלום. תניא נמי הכי: מטעמת אינה טעונה ברכה, והשרוי בתענית טועם ואין בכך כלום. עד כמה? רבי אמי ורבי אסי טעמי עד שיעור רביעתא."

והתוס' כתבו ב' הערות על סוגיא זו:

"או דילמא הנאה קביל עליה - האי לישנא משמע דמיירי בתענית יחיד שקבל עליו אבל בתענית הכתוב לא.

טועם ואין בכך כלום - פירש ר"ח שחוזר ופולט דלא חשיב הנאה מן הטעימה אבל בולע לא אפילו בשאר תעניות ומשום הכי הפולט אינו צריך ברכה שאינו נהנה."

לכא' דברי התוס' הם תמוהין ביותר. בתוס' הראשון, הרי אמרו שדוקא בתענית יחיד יש צד להתיר טעימה. אמנם, כשנדייק בתוס' השניה א"א לפרש כן. אם נפרש מה שאמרו אפילו בשאר תעניות לעניין תענית

⁴ הל' סעודה (סי' י"ט) - וע"ע בקהלות יעקב לברכות (סי' ד').

⁵ עיין שו"ת משכנות יעקב האו"ח (סי' פ"ה).

⁶ וכעין מש"כ ר' קרשקש בחי' לכתובות (ז): בעניין ואסר לנו את הארוסות. וכן יש הרבה הלכות כעין זה, ובמק"א הארכנו בעניין זה.

צבור, והדיון שבגמ' (שעליו קאי ר"ח) לעניין תענית יחיד (כמו שפירשו בתוס' הראשונה) אין לדבריהם כל הבנה. איך יהיה לנו ה"א לאסור כשטועם ובלוע בתענית יחיד יותר מבתענית ציבור, והרי בדיבור הקודם כתבו להיפך.

אלא הדברים מבוארים שיש שאין רבי אמי מסכים להנחה של אשיאן. אשיאן סבר טעימה הוי הנאת אכילה, אף שאינה אכילה ממש. אם נניח כן, תלוי במה קיבל עליו- וחקירה זו שייכת אך ורק בטענית יחיד שתלויה בקבלתו.

אמנם רב אמי לא הכריע כאחד מן הצדדים של החקירה הזאת, אלא דחה כל היסוד שלה. אין כאן הכרעה של מה קבל עליו, אלא בירור הגדרת טעימה. רב אמי לא עסק בעניין קבלתו, מאחר שסובר שאין טעימה בכלל הנאת אכילה. ואם כן, בין אם קבל עליו זה או קבל עליו זה הרי מותר לטעום. כמובן, לפי זה אין איסור אף בתענית ציבור.

לפי זה, כל דברי בתוס' מאירים. בדברי רב אמי- בניגוד לבדברי אשיאן- אנחנו עוסקים בעיקר בתענית ציבור. ולכן מביאים שר"ח אסר לבלוע בתענית ציבור, ואף בשאר תעניות; כלומר באלו שקיבל על עצמו.

וכן מסיימים התוס', שאין לברך כשפולט שאינו נהנה. אם ההיתר משום שלא קיבל על עצמו איסור הנאה, אלא אכילה ושתיה, הרי חייב עדיין לברך. אבל מאחר שההיתר משום שאין כאן הנאת אכילה ע"פ הלכה, הרי אין כאן חיוב ברכה. וזה גופא התני נמי הכי בסוגין- שממה שמטעמת אינה טעונה ברכה רואים ש"אין בכך כלום".

[יש להוסיף, שמה שכת' בתוס', על שאילת אשיאן אמרו "האי לישנא מיירי בתענית שקבל עליו...". לכאור' משמע כדברינו.]

ואם כי נראה לע"ד שדברי התוס' ברורים, יש בזה דיון במפרשים ופוסקים. התרומת הדשן ח"א (סי' קנ"ח) [וע"ע בב"י או"ח (סי' תקס"ז)] הביא דברי התוס' אף למסקנא, ולע"ד נראה כמו שכתבתי. וע"ע בשיירי כה"ג לאו"ח (שם) שדן בפירוש הסוגיא ושיטות הראשונים ודחה ההסבר שכתבנו [וע"ע בעינים למשפט לדף י"ד ע"א (סי' ג' וד')]. מאידך, המאירי [(שם) עמ' 46- ד"ה השרוי בתענית וכו'] דחה החילוק בין טענית יחיד וציבור, וכמסקנת הסוגיא לפי מה שביארנו. וכן כתב בכנסת הגדולה לאו"ח (שם) בשם הגהות הרי"ף. ואכמ"ל עוד בזה, והנלע"ד כתבתי.

הרמב"ם כותב בהל' תעניות (פ"א הי"ד) "כל השרוי בתענית, בין שהיה מתענה על צרתו או על חלומו בין שהיה מתענה עם הצבור על צרתם... ומותר לו לטעום את התבשיל ואפילו בכדי רביעית והוא שלא יבלע אלא טועם ופולט..." ובהל' ברכות (פ"א ה"ב) כותב: "... ומטעמת אינה צריכה ברכה לא לפנייה ולא לאחריה עד רביעית." הכס"מ בהל' ברכות (שם) דייק שמדברי הרמב"ם נראה שמחלק בין ברכה ותענית. לעניין ברכה, אין חיוב ברכה בפחות מרביעית, אפילו בלע. [ועיין בפסקי ריא"ז לברכות פ"ב (סי' ה') שמביא

מח' ראשונים בזה.] אבל לעניין תענית, הרמב"ם אוסר לבלוע אפילו פחות מכרביעית. ויש להבין ההבדל שביניהם, אם אנחנו צודקים שלמסקנא מטעמת מותר בתענית ואינה חייבת בברכה מאותו טעם. ועיין בשו"ת הריב"ש (סי' רפ"ז ורפ"ח) שיל"פ שהאיסור כשבלע פחות מרביעית הוי מטעם חצי שיעור. וא"כ מובן חילוק הרמב"ם. אכילה בתענית הוי מעשה איסור, ושייך בזה ח"ש. אמנם לעניין ברכה אין כאן איסור ממש אלא שאין להנות מעוה"ז בלא ברכה; כלומר יש חיוב כללי להודות על ההנאה. באיסור כזאת ודאי לא שייך איסור ח"ש. לכן אין חיוב ברכה על פחות מכזית לרמב"ם, אפילו כשבולע. הבנה זאת תואמת לשיטת רעק"א ודעימיה שביארנו למעלה. אף שיסוד החיוב לדעתם הוא שאסור להנות מעוה"ז בלא ברכה, אין הכוונה לאיסור ממש- ולכן אין אונן מברך; כמו שביארנו למעלה. ודו"ק היטב בכל זה כי קצרתי מאד.

ד. ברכת שהכל

הראשונים חולקים באם מברכים על הנאת רפואה (אם הדבר שאוכל או שותה לרפואה הוי רואי לאכילה). הגמרא (לה:-לו.) דנה בברכת אניגרון, ואומרת: "גופא: אמר רב יהודה אמר שמואל, וכן אמר רבי יצחק אמר רבי יוחנן: שמן זית מברכין עליו בורא פרי העץ. היכי דמי? אילימא דקא שתי ליה (משתה) - אוזוקי מזיק ליה! דתניא: השותה שמן של תרומה - משלם את הקרן ואינו משלם את החומש, הסך שמן של תרומה - משלם את הקרן ומשלם את החומש! אלא: דקא אכיל ליה על ידי פת. אי הכי, הויא ליה פת עיקר והוא טפל; ותנן, זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה - מברך על העיקר ופוטר את הטפלה! אלא: דקא שתי ליה על ידי אניגרון; דאמר רבה בר שמואל: אניגרון - מיא דסלקא, אנסיגרון - מיא דכולהו שלקי. אם כן, הוה ליה אניגרון עיקר ושמן טפל. ותנן, זה הכלל: כל שהוא עיקר ועמו טפלה - מברך על העיקר ופוטר את הטפלה! הכא במאי עסקינן - בחושש בגרונו. דתניא: החושש בגרונו - לא יערענו בשמן תחלה בשבת, אבל נותן שמן הרבה לתוך אניגרון ובולע. - פשיטא! - מהו דתימא; כיון דלרפואה קא מכיין - לא לברך עליה כלל, קמשמע לן: כיון דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי."

רש"י מפרש: "החושש בגרונו - וצריך לתת בו שמן הרבה, דהוה ליה שמן עיקר ואניגרון טפל... דאית ליה הנאה מיניה - לבד הרפואה יש לו הנאת אכילה."

יש לדייק שלמסקנא, לדעת רש"י, אין מברכים על השמן משום חשיבותו לעניין רפואה; שהרי על רפואה אין לברך. אלא שלמעשה יש רוב שמן (כשעושה האניגרון לרפואה) ולכן מברכים על השמן. ואין במרכים עליו בתורת רפואה כלל. מצינו למידים שרש"י סובר שאין מברכים על מה שאוכל לרפואה- אא"כ יש גם הנאה צדדית, שאז מברכים על ההנאה הצדדית⁷.

מאידך, הרשב"א נוקט שגם על רפואה מברכים. הרשב"א כותב בחי' (לו.):

⁷ עיין בגליוני הש"ס (שם) בשם הרדב"ז. וע"ע בטור או"ח (סי' ר"ב). ⁷

"הכא במאי עסקינן בחושש בגרונו, פי' ואע"ג דבאפי נפשיה אזוקי מזיק כיון דע"י אניגרון מעלי לרפואה ומעלי לאכילה משתני לעלויא קרינן בי' ומ"מ לענין ברכה כי שתי ליה בשבת על ידי אניגרון מברך עליה בורא פרי העץ דהא עיקרו שמן אבל אי שתי ליה בחול ע"י אניגרון לא מברך עליה כלל משום דהוה ליה אניגרון עיקר ושמן טפלה לו ואינו מברך על השמן אלא על האניגרון שהוא עיקר ואי שתי ליה באפי נפשי' לא מברך עליה כלל משום דאזוקי מזיק כן כתב רב האי גאון ז"ל, ונראה דלאו דוקא בשבת ובחול דאין הברכות משתנות בשנוי העתים אלא כל ששותהו ע"י אניגרון ומתכוין בו לרפואה בין בחול בין בשבת מברך עליו בורא פרי העץ דהוי לי' שמן עיקר וכל שאין מתכוין לרפואה אלא לאכילה הוי לי' אניגרון עיקר בין בחול בין בשבת ואינו מברך אלא על האניגרון, ומה שחלק הגאון ז"ל בין שבת לחול נראה לי שדעת הגאון ז"ל שאע"פ שחושש בגרונו אם הוא שותה את השמן ע"י אניגרון לא מוכחא מילתא דמשום חושש בגרונו שותהו ואדרבה מוכחא איפכא דא"כ למה לי אניגרון יערער את השמן לבדו דהא אפשר והוא עדיף לי' טפי אבל בשבת כיון דחושש בגרונו אפילו בסתם דעתו על השמן אלא שאי אפשר לו בערעורו לבדו ומ"מ אפילו בחול אם מתכוין ממש לרפואה מברך עליו דהוא עיקר, והיינו דאוקימנא בחושש בגרונו דאלמא לא משכחת לה לעולם דמברך עליה בורא פרי העץ אלא בחושש בגרונו הא בנותן לתוך אניגרון שלא מחמת רפואה לא מברך על השמן אלא על האניגרון והא דמייתי ברייתא דחושש בגרונו בשבת לאו למימרא דדוקא בשבת מברך על השמן אלא מלתא בעלמא דקאמר ולומר דפעמים שהשמן הניתן לתוך אניגרון עיקר וכדקתני בברייתא דחושש בגרונו נותן שמן לתוך אניגרון ובולע".

לרש"י מברך על האניגרון שלרפואה בורא פרי העץ משום ששונה במציאות מהאניגרון של אכילה- שהרי יש בו רוב שמן. אבל אין כונתו משנה הברכה, שהרי אין כונה לשמן בתורת רפואה מחייב ברכה. אבל הרשב"א סובר שתלוי בכונה, שאם מתכוון לרפואה השמן שרוצה לרפואה הוי העיקר- ועל אותו אניגרון יברך בפה"ע אם חושש בגרונו. ויסוד מח', כמו שאמרנו, השאלה אם מברכים על רפואה. הרא"ה (לה.) סובר כרש"י, שאין מברכים על רפואה, ולכן אין מברכים בורא מיני מזונות על שתיתא רכה, אלא שהכל. אמנם צ"ע, שאם אין מברכים על רפואה, אמאי אומרים אפילו שהכל. הרא"ה מסביר העניין כזה:

"... וכיון דכן, לא שייך בה ברכה דידה דכל לרפואה כלומר מיוחדת לכך לא מברך עלה, ומכל מקום שהכל מיהת מברך עלה דהא נהנה..."

יש כאן מקום לעיון. מצד אחד, הרא"ה כותב שאין מברך. מאידך כותב שמברך שהכל. אם כן, הדבר ברור שאין ברכת שהכל ברכה- באותה מובן של ברכת במ"מ ושאר ברכות. ומבואר בדברי רבינו כאן, שיש ב' חיובים בברכה- חיוב ברכה פרטית, ואיסור ליהנות בלא ברכה. ועוד, שברכת שהכל הוי מתיר לאיסור הנאה בלא ברכה- ותו לא. זאת אומרת, אין שהכל ממערכת הברכות שתקנו בתורת חיוב ברכה על דבר מסוים, אלא ברכה כללית על כל הנאת אכילה.

אם אוכלים פרי יש ב' העניינים- חיוב ברכה ואיסור הנאה בלא ברכה. אם אוכל רפואה- שאין לה חיוב ברכה- אין כאן אלא האיסור הנאה. לכן אין מברכים על שתיתא רכה ברכה פרטית, אמנם שהכל אומרים להתירה באכילה. ונראה שהסברא (לרש"י ורא"ה) שאין כאן חיוב ברכה, משום שאין כוונתו למאכל הפרטי ההוא, אלא לרפואתו. לכן אין למאכל זו מהות פרטי בתורת אוכל. ועל כזה לא תקנו חיוב ברכה (אם כי האיסור הנאה במקומה עומדת).

זכינו, שיש ב' חיובים בברכות הנהיין- חיוב ואיסור. ועוד שברכת שהכל הוי ברכה כללית המבוססת על האיסור- ואינה שייכת למערכת הברכות הפרטיות.

השתא דאתית להכי, יש להבין היטב המשניות של כיצד מברכים בדיוק נפלא. נציג כאן סדר המשנה, בכדי לעיין בה:

"כיצד מברכין על הפירות על פירות האילן אומר בורא פרי העץ חוץ מן היין שעל היין אומר בורא פרי הגפן ועל פירות הארץ אומר בורא פרי האדמה חוץ מן הפת שעל הפת הוא אומר המוציא לחם מן הארץ ועל הירקות אומר בורא פרי האדמה רבי יהודה אומר בורא מיני דשאים:

ברך על פירות האילן בורא פרי האדמה יצא ועל פירות הארץ בורא פרי העץ לא יצא על כולם אם אמר שהכל נהיה יצא:

על דבר שאין גדולו מן הארץ אומר שהכל על החומץ ועל הנובלות ועל הגובאי אומר שהכל על החלב ועל הגבינה ועל הביצים אומר שהכל ר' יהודה אומר כל שהוא מין קללה אין מברכין עליו:

יש כאן מקום לעיון: למה שנו ההלכה של שהכל במקום בדיעבד קודם שיש ברכה של שהכל, ורק אח"כ שנו ההלכה שעל דבר שאין גדולו מן הארץ וכו'. היה מסתבר לשנות להיפך. למה הפרידו בין ההלכות של שאר הברכות וברכת שהכל בהלכה של אם בירך וכו'? אבל לפי מה שלמדנו הדברים מאירים.

כל מה שמברכים שהכל על דבר שאין גדולו מן הארץ מבוסס על ההלכה שעל הכל אם בירך שהכל נהיה בדברו יצא. לא תקנו ברכה מיוחדת- ומכח ההלכה של חיוב ברכה- אלא על דבר שגדולו מן הארץ.

הרי דוקא לאלו יש סמך מן התורה לתקן ברכה פרטית, וכמבואר בברכות (לה.)- "ע"ש ובתוס' וש"ר ודו"ק היטב. דבר שאין גדולו מן הארץ אין לו ברכה, במובן של ברכה פרטית, כלל. אין לו חיוב ברכה- אמנם עדיין יש ההלכה שאסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה. ולכן, מה שמברכים עליו שהכל הוי תוצאה ממה שעל הכל אם בירך שהכל נהיה בדברו יצא. ואם כן, סדר המשנה מדויק מאד.

כמו כן, ההגדרה של משנתנו מדויק היטב. אין המשנה מגדיר את הדברים שאומרים עליהם שהכל אלא באופן שלילי. אין שהכל הברכה של בשר ודגים וגבינה. להיפך, לאלו אין ברכה. וזה גופא הטעם שעליהם מברכים רק הברכה הכללית- שנתקנה רק משום שאסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה- דהיינו שהכל.

ה. עיקר וטפל

מצינו בתרומת הדשן [ח"א (סי' ל"א)] דיון מעניין ביותר.

"שאלה: מי שרוצה לשתות יין בשחרית או בצהריים לאחר השינה, וקשה לו לשתות אליבא דריקנא, ומביאין לו מאכל מתובל או חריף, וכה"ג שהוא ממתיק השתייה, צריך לברך על אותו מאכל או לאו?
תשובה: דהך מילתא לכאורה דמי ממש, להא דאמרינן פ' כיצד מברכין מברך על הצנון ופוסט את הזית. ופרש"י התם, דצנון הוא עיקר אכילתו, ואינו אוכל הזית אלא כדי למתק מרירתו של הצנון, ולכך פוסטו. כדתנן התם: כל שהוא עיקר ועמו טפלה, מברך על העיקר ופוסט את הטפלה, והכי מפרש ליה התם בגמרא, ואיתא התם באשירי בההיא פירקא, בענין דברים הבאים בתוך הסעודה, דהך מילתא דצנון וזית לא איירי שאוכלים ביחד, אלא אפי' בזה אחר זה. וא"כ היינו ממש כעין שאילתינו, דכיון דמאכל אינו בא אלא רק להמתיק השתייה מברך על השתייה, ופוסט את המאכל, ויש לחלק דהתם העיקר נאכל קודם ומברך עליו, ובזה נפטר הטפל. אבל בנ"ד הטפל נאכל קודם; ואיך יתכן שיפטרנו העיקר אח"כ בברכתו למפרע, וכבר היה נהנה בלא ברכה. אמנם מצאתי הועתק מתשובת א"ז, אותם שאוכלים גרעיני גודגדניות, כדי למתק השתייה, אינו מברך עליהן בפה"ע, כמו שמברכין על כל גרעיני פירות האילן, אלא מברך עליהן שהכל, הואיל והן באין רק למתק השתייה עכ"ל. מהכא משמע, דבנ"ד נמי, מברך על המאכל שהכל, אפילו אם ברכתו בענין אחר, אבל אינו פטור לגמרי מחמת ברכת השתייה, שהיא עיקר, וצריך לחלק בין ההיא דצנון וזית, כמו שחלקתי. אבל אין נראה לחלק, משום דגבי צנון וזית תרוייהו מידי אכילה נינהו, ואתיא ברכת אכילה העיקר, ופוסט ברכת אכילה הטפל, אבל לא אמרינן דתיתי ברכת שתייה, אפילו שהוא עיקר, לפטור ברכת אכילה אפי' אם האכילה טפילה לשתייה, דהא פריך תלמודא: א"ה יין נמי נפטרי פת? ולא מחלקינן הכי. ואין לומר דודאי אכילה פוסט שתייה, אבל לא שתייה אכילה, דמ"ש? דנהי נמי דקי"ל שתייה בכלל אכילה, ולא אכילה בכלל שתייה, כדאיתא פ"ג דשבועות, מ"מ לענין נ"ד, אין לחלק הכי, דהא קמן, דברכת העיקר פוסטת ברכת הטפל, אע"פ שאין הברכות שוות כלל. אע"כ היינו טעמא, דלא תקנו חכמים לברך על שום אכילה או שתייה, אם באין הן לטפילה. "

הב"י והדרכי משה דנו בדברי התרומת הדשן. הב"י באו"ח (ס"א רי"ב) כתב: "כתוב בתרומת הדשן (ס"א לא) על הרוצה לשתות יין וקשה לו לשתות אליבא דריקנא ומביאין לו מאכל שהוא ממתיק השתייה דאף על גב דלכאורה אין צריך לברך על המאכל מאחר שהוא טפלה ליין כההיא דצנון וזית יש לחלק ביניהם דהתם העיקר נאכל קודם ומברך עליו ובזה נפטר הטפל אבל בנדון דידן הטפל נאכל קודם ואיך יתכן שיפטרנו העיקר אחר כך בברכתו למפרע וכבר היה נהנה בלא ברכה. אמנם מצאתי הועתק כזה מתשובת אור זרוע (שו"ת מהר"ח או"ז ס"א לח) אותם שאוכלים גרעיני גודגדניות כדי למתק השתייה אינו מברך עליהם בורא פרי העץ כמו שמברכין על כל גרעיני פירות האילן אלא מברך עליהם שהכל הואיל והן באין רק למתק השתייה. מהכא משמע דבנדון דידן נמי מברך על המאכל שהכל אפילו אם ברכתו בענין אחר אבל אינו פטור לגמרי מחמת ברכת השתייה שהוא עיקר וצריך לחלק בין ההיא דצנון וזית כמו שחלקתי עכ"ל. ונראה לי דלפי מה שכתב רבינו בסוף סימן ר"י בשם הרא"ש דבשביל חסרון השיעור לא שייך בו ברכה אחרת הכא נמי בשביל שבא למתק השתייה לא תשתנה ברכתו:"

אמנם הד"מ קיים דברי התרומת הדשן וביאר דבריו ע"ש. והנה המפתח לדבריו הוא מה שלכאור' סותר עצמו באמרו שלא תקנו ברכה על טפל כלל- ומאידך פסק שמברכים שהכל על טפל. אלא לפי דרכינו הדברים מבוארים מעצמן, ומפורשים בדבריו ממש. דברי התרומת הדשן הם ממש דברי הרא"ה- ומה שאמר הרא"ה לעניין רפואה, אמר התרומת הדשן בטפל. הרי גם בטפל אין לאוכל מהות עצמי כלל, ואין כאן אלא הנאה כללית ואיסור ליהנות בלי ברכה. אין הפירוש שמשנתנה ברכתו (כמו שחשב הב"י), אלא שאין כאן ברכתו כלל- ולכן מברכים שהכל לתרומת הדשן.

ונראה שגם הב"י מודה לרוב הסברות האלו. הנקודה שאינו מקבל בשיטת התרומת הדשן היא מה שטפל מפסיד מהותו וברכתו המיוחדת. הוא סובר שההלכה של טפל היא רק שהברכה שמברך על העיקר גם מוציא את הטפל לה- כן נראה לע"ד.⁸

ומ"מ יש כאן מקום לעיון בדבריהם בכלל. הרי הכל מודים, שמה שאוכל קודם היין הוי טפל לה. אלא שדניים אם מברכים שהכל או ברכתו או אין מברכים כלל. ולכאור', מאחר שהוא טפל, יש לברך על האוכל שהוא בפה"ג, שהעיקר היה צריך לקבוע המהות של כל מה שאוכל בתורת עיקר-טפל. אם יש תבשיל שנעשה מכמה מיני אוכל, העיקר קובע הברכה.

ואין בזה חילוק בין אם מעורבים או לא, כמו שביאר הרמב"ם בהל' ברכות הל' ברכות (פ"ג ה"ד-

ה"ז):

"קמח של אחד מחמשת המינין שבשלו בקדרה בין לבדו בין שעירבו עם דברים אחרים כגון לביבות וכיוצא בהן, וכן הדגן שחלקו או כתשו ובשלו בקדרה כגון הריפות וגרש הכרמל וכיוצא בהן וכל זה הוא הנקרא מעשה קדרה, וכן כל תבשיל שערב בו מחמשת המינין בין קמח בין פת, בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות. במה דברים אמורים כשהיה המין הזה חשוב אצלו ולא היה טפלה, אבל אם היה אחד מחמשת המינין שעירב טפלה אינו מברך אלא על העיקר ופותר את הטפלה, וזה כלל בברכות כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופותר את הטפלה בין שהיתה הטפלה מעורבת עם העיקר בין שלא היתה מעורבת.

כיצד היא הטפלה המעורבת כגון לפת או כרוב שבשלו ועירב בו קמח של אחד מחמשת המינין כדי לדבקו אינו מברך עליו בורא מיני מזונות שהלפת הוא העיקר וקמחו טפלה, שכל דבר שמערבין אותו לדבק או כדי ליתן ריח או כדי לצבוע את התבשיל הרי זו טפלה, אבל אם עירב כדי ליתן טעם בתערובות הרי הוא עיקר, לפיכך מיני דבש שמבשלין אותן ונותנין בהן חלב חטה כדי לדבק ועושין מהן מיני מתיקה אינו מברך עליו בורא מיני מזונות מפני שהדבש הוא העיקר.

כיצד היא הטפלה שאינה מעורבת, הרי שצריך לאכול דג מליח ואכל הפת עמו כדי שלא יזיק המלח גרונו ולשונו הרי זה מברך על המליח ופותר את הפת מפני שהפת טפלה לווכן כל כיוצא בזה."

⁸ עיין מש"כ המחבר באו"ה (סי' ר"ב ס"ד) בעניין אניגרון; ודו"ק היטב בזה [וביסוד הדברים בטור וד"מ וכו', ובדברי רש"י רשב"א ורא"ה שהבאנו בפנים] ויש בזה אריכות דברים- אמנם יסוד שיטת הב"י כאן ושם נראה כמו שבארנו, ואכמ"ל.

וא"כ, אמאי אין לומר בפה"ג על המאכל הזה הטפל ליינ? המפתח הוא דברי הרא"ה (לז:): [ד"ה פ' בגמ' וכו'] שכתב: "... ומיהא דוקא בתערבת הוא דקאמרינן דכל שיש בו מחמשת המינין, ואפילו היה שאר התערובת עיקר דלעולם חשיב דחמשת המינין עיקר. אבל כשאינו בתערבת פעמים שהוא טפלה ואפי' פת ... וטעמא דמילתא כשהוא בתערבת אפי' הוא מעט מכל מקום לעיקר תבשיל הוא שם, ואף על פי שמרבה בשאר המינין והוי עיקר לגביה מכל מקום כיון דגם הוא מעיקר התבשיל הוא חשיב, אבל כשהוא בעין ובא אם דבר מליח או עם פירות גנוסר אינו עיקר כלל, ולא בא אלא להכשיר את פיו..."

אם כי הלשון מטעה קצת, מ"מ כונתו וסברתו ברורה, ויש כאן יסוד עצום בבירור עניין עיקר וטפל. אפשר הדבר, שיש ב' מיני עיקר-טפל. אמנם אין ב' ההלכות של עיקר-טפל ע"י תערבת ולא ע"י תערבת. אלא הם סוג שיש חלקים שונים המהווים אוכל אחד, וסוג של אוכל אחד המשמש את השני, ואינו בא בשביל עצמו. ב' הסוגים נמצאים גם בצורה של תערבת ובין בצורה שהם בנפרד (במובן של מציאות). ויש שקראו לסוג הראשון תערבת, ולסוג השני שלא בתערבת (במובן הלכתי).

בסוג הראשון, העיקר קובע המהות של האוכל. אמנם בסוג השני אינו כן. לכן, אומרים כל שיש בו מחמשת המינים וכו' דוקא בהלכה של הגדרת מהות, כשבא כחלק מהאוכל. אבל רק משמש ד"א, גם פת יכול להיות טפל. וב' הסוגים נמצאים בין בנתערבו יחד, בין שהדברים נפרדים.

דוגמא של הגדרת מהות ע"י העיקר אף באין מעורבים יחד הוא עניין הפת. מברכים על הפת, שהוא העיקר בין חלקי הסעודה. הסעודה הוי יחידה הלכתית, ולכן יש להגדירה על ידי העיקר-ודו"ק היטב. כן נראה לפרש ע"ד הרא"ה (מא:)- ע"ש ודו"ק היטב. וכידוע, יש עוד שיטות בראשונים בזה, אבל עכ"פ דוגמא יפה יש כאן לפי שיטת הרא"ה.

ובאמת, היה אפשר להקשות אם כן למה אם אכל חלק מהסעודה קודם הפת, אמאי אין מברכים על ד"ז המוציא, שהיא ברכת הסעודה בכלל. אמנם אין הדבר כן, מאחר שאין כאן יחידה של סעודה עד שקובעים על הלחם, ודו"ק.

התרומת הדשן וב"י ורמ"א דנים כאן על ה"ת מהסוג השני. ולכן אין הברכה של המאכל שאוכל קודם שתיית היין בורא פרי הגפן, ודו"ק היטב.

ועיין ברמ"א או"ח (סי' ר"ב ס"א) שכתב: "ואם נתערב יין בשכר אזלינן אחר הרוב- אם הרוב יין, מברך בפה"ג, ואם הרוב שכר, מברך שהכל". הגר"א תמה עליו וכתב: "ואם נתערב כו'. מתני' מ"ד ע"א כל שהוא עיקר כו' ועסי' ר"ד סי"ב. אבל לא נראה דהא קי"ל כל חמרא דלא דארי עלי' תלת מיא לאו חמרא הוא והרי הוא רוב מים ואפי"ה מברכין בפה"ג, אלמא דלא אזלינן בזה אחר רובו. וממתניתין אין ראייה, דמתני' לא איירי כלל בנתערב אלא שאוכל כ"א בפ"ע ואינו אוכל הטפל אלא בשביל העיקר."

ונראה שלפי מה שביארנו בעניין עיקר וטפל אין שום קושי בדברי הרמ"א. הרי ניתן לומר שכשמוזגים את היין, אין זה תערבת יין ומים, אלא שהמים באים להחליש חוזק היין ולהכשיר היין. אין זו סוג של חלקי מאכל הנגדרים ע"פ העיקר, אלא דבר הבא מחמת דבר אחר. מאידך, כשמערבים יין ושכר ודאי יש

כאן תערבת הלכתית- הנגדרת ע"פ העיקר\ רוב. הרמ"א- שסובר כתרומת הדשן (כמש"כ בס' רי"ב)- מבואר עה"ד שפירשנו את התרומת הדשן ורא"ה.

ויש להעיר, שא"כ יש מקום לעיון בדברי המג"א. הנה השו"ע ורמ"א (ס' רי"ב) מבארים דיני עיקר וטפל:

"כל שהוא עיקר ועמו טפילה (פ' דבר בלתי נחשב), מברך על העיקר ופוטר את הטפילה בין מברכה שלפניה בין מברכה שלאחריה; לא מיבעיא אם העיקר מעורב עם הטפל, אלא אפי' כל אחד לבדו; ואפילו פת שהוא חשוב מכל, אם הוא טפל כגון שאכל דג מליח ואוכל פת עמו כדי שלא יזיקנו בגרונו, מברך על הדג ופוטר הפת, כיון שהוא טפל. הגה: וי"א אם הטפל חביב עליו, מברך עליו ואח"כ מברך על העיקר; הא דמברכין על העיקר ופוטר את הטפילה היינו שאוכלן ביחד או שאוכל העיקר תחלה, אבל אם אוכל הטפל תחלה כגון שרוצה לשתות ורוצה לאכול תחלה כדי שלא ישתה אליבא ריקנא; או שאוכל גרעיני גודגדניות למתק השתייה, מברך על האוכל תחלה אע"פ שהוא טפל לשתייה, ואינו מברך עליו רק שהכל הואיל והוא טפל לדבר אחר.

מרקחת שמניחין על רקיקין דקים, אותם רקיקין הוו טפילה למרקחת, שהדבר ידוע שאין מתכוונים לאכול לחם."

וכתב המג"א (שם סק"א):

"העיקר מעורב - וכל שהוא הרוב הוא העיקר כמ"ש סי' ר"ח ס"ז וכל שיש בו מה' מינין אזלינן בתרייהו כמ"ש שם ס"ב..."

והנה יש לתמוה קצת שלכאור' כל הסימן עוסק דוקא בעיקר וטפל של דבר הבא מחמת ד"א, ולא תערבת הלכתית- אף שהזכירו תערבת של מציאות. ואין כאן מקום לדון בעניין כל שיש בו וכו' שהוא הגדרה בסוג האחר של עיקר וטפל, ודו"ק.

[והנה יש להעיר עוד בעניין עיקר וטפל בדברי הערוך השלחן או"ח (ס' ר"ב ס"י) שכתב שאין דבר העומד בפני עצמו, בין שהוא על דבר אחר (כגון חמאה על לחם) ובין שהוא דבר שממלאים בו דבר אחר (כגון בשר או גבינה בתוך בצק וכדומה), נחשב כאוכל אחד עם מה שהוא עליו או בו. לדעתו אין לאלו הדין שהעיקר קובע הברכה לכל התערבת- עיין דבריו שם.

ובאמת אין זה פשוט כלל, לכאורה. עיין באו"ז (ס' קס"ו) שכתב: "...[הלכתא] תמרים דעבדינהו טרימא מברכין עליו בפה"ע דבמלתייהו קיימי כמעיקרא פ' בערוך לוקחין גופן של תמרים כמות שהן וטורפין אותו ומוציאין גרעינתן ולשין בהם שומשמן וכיוצא בהם והן חלישת"א וטרמי"טא. "וזה לכאור' שלא כהערוך השולחן- ולע"ד דבריו צ"ע בזה מכמה מקורות (כולל כמה שהזכרנו) ומכמה טעמים ואכמ"ל. ויש לעיין עוד בעניין, ורק באתי כאן להעיר בקיצור נמרץ.]

ו. הסבר שיטת הר"ח מהר"ם ורא"ש בברכה ראשונה

נחזור לדברי המהר"ם ורא"ש שהק' עליהם למעלה. הק' איך מועיל מה שאין לברכה ראשונה עיקר מן התורה להתיר לנו לאכול בלי הברכה הראויה? איך אומרים שמאחר שעל הכל אם אמר שהכל יצא בדיעבד, מותר לברך שהכל במקום ספק? וכן הק' למה לרא"ש מברכים שהכל על ספק בפה"ע ספק בפה"א. עכשיו, הדברים פשוטים ומבוארים. מה שהביא המהר"ם ש"מברך בתחילה שהכל, כיון דברכה ראשונה אין לה עיקר מן התורה כלל, ואינה אלא משום דאסור ליהנות מן העולם בלא ברכה, והיכא דמסתפק בה מברך שהכל", מתפרשים כזה: אין הכונה שאין להם עיקר מן התורה ולפיכך אפשר לזלזל בחיוב זה, ח"ו. אין הכונה לדרגת האיסור - אלא למהותה.

אילו היינו אומרים, כהה"א של הגמ' (לה.), שיש לחיוב ברכה ראשונה יסוד מן התורה; אז היה יסוד החיוב אחרת. לפי הה"א, היסוד של עניין ברכה ראשונה הוא החיוב לברך. אילו היינו מקבלים שיטה זו, לא היה מקום לומר כר"ח ומהר"ם. אמנם, למסקנא [עיין ברכות (לה.) בסוף העמוד ודו"ק היטב] היסוד של ברכה ראשונה הוא האיסור לאכול בלא ברכה.

ולכן, יש מקום לומר שאם מסופק במהות האוכל אין כאן מהות פרטי כפרי העץ או פרי האדמה. ולכן אין כאן החיוב ברכה הפרטי, רק החיוב הכללי להתיר את האיסור ליהנות מעולם הזה בלא ברכה. ומאחר שכן, מותר לאכול את המאכל שהוא בברכה של שהכל.

וכן מובן מה שסובר הרא"ש ודעימיה, שמברכים דוקא שהכל על ספק פרי העץ ספק פרי האדמה. במקום שאינו יודע אם הוא פרי עץ או לא, אינו מתיחס לזה כפרי עץ (כעין סברת טפל ורפואה). ומאחר שכן, אין כאן ברכה פרטי- ואין כאן ההלכה של חיוב ברכה אלא האיסור אכילה בלא ברכה. לכן ראוי לברך שהכל- שהרי הברכה שתקנו חז"ל על עניין זה (של הנאה סתמית וכללית) היא שהכל. וזה עדיף מברכת האדמה.

הראב"ה בח"א- מסכת ברכות (א - קמז) סימן ק', כותב: "...ושאר פירות שלא נתפרש שיעורן והוא מסופק יברך שהכל נהיה בדברו, שכן ראיתי בפר"ח דכל היכי דמספקא ליה לברוך הכי דתנן ועל כולם אם אמר שהכל נהיה בדברו יצא. ומוטב שיעשה כן לכתחלה ממה שיהנה בלא ברכה..."

הרי ביאר שיטת הר"ח ע"ד שיטת הרא"ש, וכמש"כ. וכן עיין מש"כ הרא"ש עצמו בתוספותיו (לז.): "הכוסס את החטה מברך בורא פרי האדמה... ונכון להחמיר שלא לאכול חטין חיין או שלוקות בעינייהו אם לא בתוך הסעודה משום ספק ברכה אחרונה, ואמר' בירושלמי דפרקין דר' ירמיה בעי הדין דאכל סלת מהו מברך בסופה א"ר יוסי לא אכל ר' ירמיה סלת מיומוי, לפי שהיה מסופק בברכה אחרונה שאם אדם מסתפק בברכה ראשונה מברך שהכל שנתקנה על הכל ותנן אם אמר על הכל שהכל יצא אבל ברכה אחרונה אין לברך אלא ברכה שנתקנה."

הרי שביאר פסקו על פי היסוד ששהכל נתקן כברכה כללית- וזה ממש כמש"ב בע"ה. וכן יש להעיר שלרא"ש יש הבדל יסודי בין מה שיוצא על פרות בבורא פרי האדמה, ובין מה שעל הכל אם בירך שהכל יצא.

כשבירך בורא פרי האדמה על פרי, יצא גם חיוב ברכה וגם התיר האיסור לאכול בלא ברכה. אמנם כשבירך שהכל, אין כאן אלא המתיר של אסור ליהנות וכו'.

וכן נראה לפרש דברי הרא"ש, בפרק ששי (סימן כה): "... דלא חשיב כל כך ברכת פרי העץ כנגד ברכת פרי האדמה כמו שחשובה ברכת פרי האדמה על שהכל לפי שהכל אינה מבוררת כלל לפי שכוללת כל דבר ...", "ע"ש ודו"ק.

ויש להעיר כאן בדברי המג"א (סי' ר"ב סקל"ו) שכתב על ההלכה שבמקום ספק יכול לברך שהכל (או האדמה): "היינו אחר שלמד אבל מי שלא למד לא יאכל עד שלך אצל חכם ללמדו ברכות." וכתוב במקורות דבריו שכן הוא בגמ' - כלומר ל"ה סוף ע"א.

אמנם עיין בתר"י [(דף כ"ה ע"א) ד"ה מאי תקנתיה] שכתב על הגמ' ההיא (שחייב לילך אצל חכם וכו'): "... וה"ה שאפילו שאם לא ידע אלא ברכת שהכל יצא בה מידי מעילה, דתנן ועל כולם אם אמר שהכל יצא. אלא שצריך ללמוד כדי שיברך הברכה הראויה לכל דבר ודבר." ונראה שזה סותר דברי המגן אברהם. וכן מכל הראשונים שהבאנו נראה שכל שיודע הברכה אחרונה יוצא בשהכל ומותר לו לאכול, ודו"ק.

ז. ברכת המזון ומעין שלש

הרשב"א כותב בברכות (לז:): "כתב הראב"ד ז"ל דאין מברכין המוציא אלא באוכל כזית הא בפחות מכזית בתחלה מברך בורא מיני מזונות ולבסוף מעין ג' ואע"ג דפחות מכזית ליכא מזון מ"מ מיני מזונות הוא, ומיהו המוציא לא מברך אפחות מכזית, והא דגרסינן בירושלמי תני כל שאומר עליו ג' ברכות מברך עליו המוציא התיבון הרי פחות מכזית שאין אומר עליו ג' ברכות מעתה לא יאמרו עליו המוציא א"ר יעקב בר אחא לשאר מינין נצרכה דאלמא משמע מהכא דאפילו אפחות מכזית מברך המוציא י"ל דההיא באוכל הרבה אלא שלא לקט מן הפירורין כי אם פחות מכזית ואפילו הכי מברך עליהן המוציא אף ע"פ שאין הוא לבדו ראוי לברך עליו ג' ברכות אבל לעולם בשאינו אוכל כזית אינו מברך המוציא ולא ג' ברכות, ולי נראה דלאחריו אינו מברך מעין ג' בפחות מכזית דמאי שנא מאוכל ענבים ותאינים ורמונים שאינו מברך לאחריו מעין שלש באוכל פחות מכזית כדאמר לקמן גבי ההיא דר"י דאכל זית מליח וברך אחריו, ואקשינן עלה הא זית מליח כיון דשקלת ליה לגרעינתיה בצר ליה שיעוריה סופיה מאי מברך אלמא אפחות מכזית אין מברכין לאחריו ואפילו בשבעת המינין ואפשר נמי דלא מברכין עליהו כלל ואפילו בורא נפשות דכל שהוא טעון ברכה דאורייתא ופטרת ליה משום דבצר ליה שיעוריה לא תרמיה עליה ברכה אחרית, ועוד נראה לי דבתחילתו מברך עליו המוציא שאין הברכה משתנית בין שיעור לפחות מכשיעור וכפשטיה דירושלמי, וכן נ"ל לדקדק מההיא זיתא דאכל ר' יוחנן ומדאקשי עליה ר' ירמיה לרבי זירא וכמו שאני עתיד לכתוב שם בס"ד."

הרי יש מח' אם מברכים מעין ג' על פחות מכזית פת, כדעת הראב"ד. הרשב"א טען בעצם ב' טענות נגד הראב"ד. א'. שאין שינוי השיעור גורם שינוי הברכה - שאין כאן שינוי איכותי אלא כמותי - ואם כן או

יברך ברכה הראויה או לא יברך כלל. ב'. איך יברך מעין ג' על פת בפחות מכזית, הא אפילו על דברים הטעונים מעין ג' בעלמא, אין מברכים מעין ג' אלא אם אכל כזית- ודיו לבא מן הדין ההיות כנדון.

בכדי להבין שיטת הראב"ד- וכן שיטת הרשב"א- יש לעיין בעוד ב' מח' בענין מעין שלש. הרשב"א בחי' לברכות (מא:) כותב: "מהא דאמרינן לאחר הסעודה טעונין ברכה לפנייהם ולאחרייהם, איכא למשמע דשלש אינן פוטרין מעין שלש." דעתו שאין יוצאים באמירת ברכת המזון כשחייבים במעין שלש.

ועיין ברא"ש לברכות פרק ו (סוף סימן כו): "ומה שפי' רשב"ם בפרק ערבי פסחים דין שבתוך המזון א"צ ברכה לאחריו משום דברכת המזון פוטרו מקל וחומר השתא ברכה אחת מעין שלש פוטרתו כל שכן ג' ברכות קל וחומר פריכא הוא דדברים הבאים (מחמת הסעודה) לאחר סעודה יוכיחו דטעונין ברכה לאחריהן ואין בה"מ פוטרתן אלא היינו טעמא דאין טעון ברכה לאחריו משום דהוי כדברים הבאים מחמת הסעודה תוך הסעודה ואף לפניו לא היה טעון ברכה אלא משום דגורם ברכה לעצמו." לרשב"ם חייב בברכה אחת מעין שלש, אלא שנפטר באמירת ברכת המזון- ואילו לרא"ש אינו חייב כל עיקר. הרשב"ם סובר שבאמת חייב בברכת על העץ, משא"כ לרא"ש. ואם קודם ברכת המזון אמר ברכה אחת מעין שלש, לרא"ש הוי ברכה לבטלה- אבל לרשב"ם הוי רק ברכה שאינה צריכה.

והנוגע לעניינינו, לרשב"ם ברכת המזון פוטרת ברכת מעין שלש- שלא כשיטת הרשב"א. ויש להעיר ש"לרשב"ם מובן היטב הסוגיא בברכות ברכות (לז.):

"דתניא, זה הכלל: כל שהוא משבעת המינים, רבן גמליאל אומר: שלש ברכות, וחכמים אומרים: ברכה אחת מעין שלש. ומעשה ברבן גמליאל והזקנים שהיו מסובין בעלייה ביריחו, והביאו לפנייהם כותבות ואכלו, ונתן רבן גמליאל רשות לרבי עקיבא לברך. קפץ וברך רבי עקיבא ברכה אחת מעין שלש. אמר ליה רבן גמליאל: עקיבא, עד מתי אתה מכניס ראשך בין המחלוקת! אמר לו: רבינו, אף על פי שאתה אומר כן וחבריך אומרים כן, למדתנו רבינו: יחיד ורבים הלכה כרבים."

ולכאורה הדבר תמוה- מה הטענה של ר"ג נגד ר"ע? הרי ר"ע היה צריך לעשות כדברי ר"ג או חכמים, ואיך טען ר"ג שהכניס ראשו בין המח'. הרי ר"ג הוא שהכניס את ר"ע למחלקת.

אבל לרשב"ם הכל מובן. אם ר"ע היה מברך ברכת המזון, לא היה מכריע כלל; שהרי יוצא בזה לכל הדעות.

ויש להעיר שגם הראב"ן הירחי בספר המנהיג [מה' רפאל ח"א (עמ' רל"א)] סובר כמו הרשב"ם, וכותב "ואם בירך אחריהם ארבע ברכות שלימות יצא..." ע"ש. וזה נוגע לדבריו שנדון בהם בסמוך בע"ה, שדבריו שם לשיטתו; וכמו שיתבאר מדברינו, בע"ה.

ויש עוד מח' שלישית בעניין ברכה א' מעין שלש. במשנה (מד.) מביאים מח' ר"ג ובבבן בז' מינים: "אכל ענבים ותאנים ורמונים - מברך אחריהם שלש ברכות, דברי רבן גמליאל; וחכמים אומרים: ברכה אחת (מעין שלש). רבי עקיבא אומר: אפילו אכל שלק והוא מזונו- מברך עליו שלש ברכות. השותה מים לצמאו - מברך שהכל נהיה בדברו; רבי טרפון אומר: בורא נפשות רבות וחסרונן." ובגמרא שם: "מאי טעמא דרבן

גמליאל? - דכתיב ארץ חטה ושעורה וגו', וכתיב: ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם וגו', וכתיב: ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלהיך. ורבנן? - ארץ הפסיק הענין. ורבן גמליאל נמי, ארץ הפסיק הענין! - ההוא מבעי ליה למעוטי הכוסס את החטה."

הרשב"א כותב על זה: "ורבנן ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם הפסיק הענין, קשיא לי אם כן מעין ג' לרבנן מנא להו לתאנים וענבים, ונ"ל דלרבנן מדאדכרינהו רחמנא הכא להני וכתב בתרייהו ואכלת ושבעת וברכת שמע מינה שאף הן טעונין ברכה ואי לא דאתא תאכל בה לחם ואפסקיה הוה מברכין עליה ג' ממש כר"ג, השתא דאדכרינהו ואפסקיה לעניינא בלחם שמעינן דלא מברכין ברכה גמורה אלא אלחם לחוד ואשאר מברכין ברכת הלחם דהיינו מעין ג', ורבן גמליאל סבר דלא אתא לחם להפסיק הענין אלא לכוסס את החטה למעוטי מברכה לגמרי, ומסתברא דאפילו לרבנן נמי לא מברכים בכוסס את החטה מעין ג' לפי שאינו דומה לשאר פירות הנזכרים בפסוק שהן בחיותן נאכלין, אבל חטה אין דרכן של בני אדם לכוססה אלא המיעוט ובדרך מקרה, ולדבריהם לא הוזכרה חטה ושעורה כאן אלא לרבות דיסא וחביץ קדרא שאינו לחם ומ"מ נאכלין כך לרבים ודרך אכילת החטים והשעורים בכך והלכך אף הן מברכין עליהן מעין ג' לרבנן, והיינו נמי דר"ג ממעט כוסס את החטה מדכתיב לחם, ולא ממעט דיסא וחביץ קדרא וכדתניא כל שהוא משבעת המינין ולא ממין דגן או ממין דגן ולא אפאו פת ר' גמליאל אומר ג' ברכות, ונ"ל טעמא כדאמר' דלחם לא ממעט לפי סברתו של רבן גמליאל אלא מה שאינו נאכל לרבים כלחם אבל דיסא שנאכלת אף היא לרבים מברכין עליה כלחם, ולרבנן לחם דוקא הא כל שהוא נאכל לרבים ואינו לחם מברכין עליה מעין שלש, והיינו דאפיקה רחמנא הכא בלשון חטה ושעורה, כך נראה לי."

הרי דעת הרשב"א שברכה אחת מעין שלש הוי נמי דאורייתא. ויש ב' חיובי ברכה המפורשים בקרא: ברכת המזון וברכה אחת מעין שלש. ועיין עוד מש"כ עוד בחידושיו שם (לה). "הכי גרסינן בכל הספרים סברא הוא אסור לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, כלומר בכולהו בין מידי דבר נטיעה ובין מידי דלאו בר נטיעה ובין למאן דתני נטע רבעי ובין למאן דתני כרם רבעי ליכא דטעון ברכה לא לפניו ולא לאחריו מן התורה אלא שבעת המינים בלבד שהן טעונין לאחריהן מן התורה הא שאר מינין בין לפנייהן בין לאחריהן אין טעונין כלל אלא מסברא וקרא אסמכתא בעלמא. כל הנהנה מהעולם הזה בלא ברכה מעל, ירושלמי כתיב ליי' הארץ ומלואה הנהנה כלום מן העולם מעל עד שיתירו לו כל המצות רבי חזקיה ר' ירמיה ר' אבין בשם ריש לקיש אמרת ליי' אדני אתה טובתי בל עליך אם אכלת וברכת כביכול משלך אכלת."

מאידך, הראב"ן הירחי, תלמידו של הראב"ד, כתב בספר המנהיג (בהל' סעודה): " ואין זימון לפירות וצריכין ליחלק ולברך כל אחת מעין שלש... ואם ספק לו אם בירך אינו חוזר ומברך דמדרבנן (דאינו) [דהארץ] הפסיק הענין..."⁹

וכן דייק הפרי מגדים בספרו ראש יוסף על מס' ברכות (לז:): שדעת הראב"ד ג"כ שאין חיוב דאורייתא. ראיתו ממה שהראב"ד אינו משיג על דברי הרמב"ם בהלכות ברכות (פרק ח הלכה יב) שכתב: "כל

⁹ ועיין עוד בגריפ"פ בספר המצות לרס"ג ח"א (דף קע"ה ע"ג).

הברכות האלו אם נסתפק לו בהם אם בירך או לא בירך אינו חוזר ומברך לא בתחלה ולא בסוף, מפני שהן מדברי סופרים, שכח והכניס אוכלין לתוך פיו בלא ברכה, אם היו משקין בולען ומברך עליהן בסוף, ואם היו פירות שאם זרקן ימאסו כגון תותים וענבים מסלקן לצד אחד ומברך ואחר כך בולען, ואם אינן נמאסין כגון פולים ואפונים פולטן מפיו עד שיברך ופיו פנוי ואחר כך אוכל." ואם כי אין ראייה דרך כלל משתיקת הראב"ד, כידוע, מ"מ כאן שדן בהלכה זו של הרמב"ם- ולא חלק עליו בנקודה זו- באמת יש מקצת ראייה. ועל זה יש להוסיף סניף גם מה שנמצא כן גם בדברי תלמידו בספר המנהיג, כמו שהזכרנו. והראש יוסף מציע שיש קשר בין שיטת הראב"ד בעניין זה ובמה שהראב"ד סובר שבפחות מכזית פת מברכים ברכה אחת מעין שלש, עיין דבריו שם.

כנראה, יש כאן ג' מח' בין הרשב"א ובין הראב"ד ובית מדרשו. ונראה שכולם שייכים זל"ז. לפי הרשב"א, החיוב של מעין שלש הוא דאורייתא כמו ברכת המזון. זאת אומרת, שהתורה מגדיר ב' ברכות: ברכת המזון וברכה אחת מעין שלש. ולכן, הם ב' חיובים שווים ואין אחד תולדה של השני. אמנם לראב"ד, יש רק חיוב של ברכת המזון, אלא שמדרבנן תקנו גם ברכה כעין זו- דהיינו ברכה אחת מעין שלש. ונראה, שלראב"ד הביאור של התקנה היא כזאת. מן התורה חייבים לברך כשיש ב' מחייבים ביחד- לחם וכזית¹⁰. ומדרבנן חייבו ברכה אם יש רק אחד- או כזית (של א' מז' המינים) או לחם. וזה דבר רגיל בתקנות דרבנן, שיש ב' מחייבים מה"ת, וחכמים תקנו כשיש א' מהם, וכן כיוצא בזה. דוגמא א': בנדה (סז): הגמ' מבארת שרובו ומקפיד חוצץ מה"ת, ורובו או מקפיד חוצץ מדרבנן. וכן רבים. לפי זה מובן היטב שיטת הראב"ד, ואין שום קושיא ממה שהק' הרשב"א. ודאי לפי סברת הרשב"א, שמעין ג' הוא דאורייתא, קשה לומר שעל לחם פחות מכזית יברך מעין שלש. איך אומרים ברכה לגמרי אחרת משום שינוי שיעור. וכן, איך מברכים מעין שלש על פחות מכזית לחם, אם אפילו על דברים הטעונים מעין שלש בעינן כזית.

אבל לראב"ד לא קשיא מידי, והדברים מובנים מעצמן. לשיטתו, מכיון שאין כאן כזית פטור מהחיוב דאורייתא של שלש ברכות, וקם בגדר החיוב דרבנן של הלכה זו, דהיינו מעין שלש- וכמו שביארנו, בע"ה.

ח. ברכה אחרונה וברכה ראשונה

הרי"ף (דף כ"ו ע"א) נותן כלל גדול בברכה אחרונה. שכל מקום שאמרו שלאחריו אין מברכים כלום, למעשה מברכים בורא נפשות רבות. וכן מצינו בש"ר, כגון רש"י (לז). ד"ה ולא כלום. לכאוף, היינו אומרים לפי זה שברכת בנ"ר הוא כמו שהכל. יסודו של הרי"ף מצביע על המסגרת המשותפת של ברכה ראשונה ואחרונה.

¹⁰ וע"ע בהשגות הראב"ד על הרי"ף (דף י"ב ע"א) בעניין שיעור כזית לברכת המזון. ובמק"א הארכתיו בעניין שיטת הרז"ה ראב"ד ורמב"ן (שם) ואכמ"ל בזה.

מאידך, הרא"ש כותב בפרק ו' (סוף סימן ט') "ונכון להחמיר שלא לאכול חטין או שלקות בעינייהו אם לא בתוך הסעודה משום ספק ברכה אחרונה ואמרינן בירושלמי דפירקין דר' ירמיה בעי הדין דאכל סולת מהו מברך בסופה אמר ר' יוסי ולהכי לא אכל סולת ר' ירמיה מיומיה לפי שהיה מסופק בברכה אחרונה שאם היה מסופק בברכה ראשונה יכול לברך שהנ"ב דתנן על כולם אם אמר שהנ"ב יצא אבל ברכה אחרונה אין לו לברך אלא ברכה שנתקנה."

מדברי הרא"ש וכו', היה נראה שיש הבדל יסודי בין שהכל ובין בנ"ר. וכן רואים מדין זה שברכה אחרונה שונה מברכה ראשונה. ואם כן צריכים להבין איך מפרנסים ב' המבטים שראינו על היחס שבין ברכות ראשונות ואחרונות.

אם בברכה אחרונה יש ברכה כללי, בורא נפשות, למה אינה פוטרת ברכות אחרות בדיעבד. כמו כן צ"ע אמאי א"א לומר בורא נפשות במקום ספק.

וכן יש להבין, למה אין הדברים שאומרים עליהם שהכל ובנ"ר זהים. ולמה לא תקנו ברכות פרטיות על פרות (חוץ מהז' מינים) וירקות- כמו שתקנו בברכה ראשונה. אם נעייין היטב בדברי הרמב"ם, נראה דיוק נפלא בדבריו. הוא מגדיר את הברכות הראשונות ואחרונות כזה:

"מצות עשה מן התורה לברך אחר אכילת מזון שנאמר ואכלת ושבעת וברכת את יי' אלהיך, ואינו חייב מן התורה אלא אם כן שבע שנאמר ואכלת ושבעת וברכת, ומדברי סופרים אכל אפילו כזית מברך אחריו.

ומדברי סופרים לברך על כל מאכל תחלה ואח"כ יהנה ממנו, ואפילו נתכוין לאכול או לשתות כל שהוא מברך ואח"כ יהנה, וכן אם הריח ריח טוב מברך ואח"כ יהנה ממנו, וכל הנהנה בלא ברכה מעל, וכן מדברי סופרים לברך אחר כל מה שיאכל וכל מה שישתה, והוא שישתה רביעית והוא שיאכל כזית, ומטעמת אינה צריכה ברכה לא לפני ולא לאחריה עד רביעית."

היינו מצפים שהרמב"ם ישם את ההלכה של ברכה אחרונה דרבנן ליד ההלכה של ברכה אחרונה דאורייתא- עם החיוב לברך על כזית. והנה הוא הביא הלכה זו כהמשך של ההלכה של ברכה ראשונה. לדבריו, אסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה; ולכן מברכים ברכה ראשונה- והוא הדין ברכה אחרונה. גם ההלכה של ברכה אחרונה דרבנן מיוסדת על המוסג של אסור ליהנות מעוה"ז בלא ברכה. כמוכן, זה מתאים לדברי הרי"ף וכו' שבנ"ר הוי כעין ברכת שהכל- אבל עכשיו צריכים לבאר השינויים שבין ברכה ראשונה ואחרונה.

דברי הרמב"ם מעוררים עוד עניינים הטעונים ביאור: הרי יש לשאול בכלל, אם היסוד של ברכה אחרונה (חוץ משבעת המינים) הוא האיסור ליהנות בלא ברכה, כמו ברכה ראשונה, הרי כבר בירך על אכילה זו- ולמה חייב בברכה אחרונה על אותה הנאה? וכן יש לשאול למה אין ברכה אחרונה על ריח, כמו שיש על שאר הנאות שכלל הרמב"ם כאן?

נראה לבאר הכל על פי יסוד אחד פשוט ומבואר מאליו. דרך כלל, יש ב' הנאות בכל אכילה: א' כשאוכל המאכל, וב' כשובע ממה שאכל. התקנה דרבנן היא שיש לברך על ב' ההנאות הללו; והיינו החיוב ברכה ראשונה ואחרונה- כמו שביאר הרמב"ם. לכן, ביסודם ב' החיובים האלו ממש זהים. אמנם, במציאות יש הבדל ביניהם.

לעניין ברכה ראשונה, וההנאה שהברכה בא להתיר, הרי האוכל עדיין בעין ונהנה ממה שאוכל דבר זה, בניגוד לדבר אחר. יש לו הנאה ממה שאוכל פרי זו או אחרת. אבל, לעניין ברכה אחרונה- הבא להתיר הנאת שביעה- אינה פרטית במהותה, שהרי אין חילוק בין שביעה מפרי אדמה או פרי העץ; ואין כאן אלא הנאה כללית של שביעה. וזה דומה ממש למה שלמדנו בעניין רפואה, טפל וכדומה. לכן, אין לנו ברכות פרטיות בברכה אחרונה, חוץ מז' המינים (שיתבארו להלן, בע"ה).

כמו כן, מבואר מאליו מה שאין בורא נפשות פוטרת ברכות אחרות- בין בדיעבד בין לכתחילה. הרי אם מברך בנ"ר על מה שבאמת הוי חיוב מעין ג', איך יצא בזה, מאחר שהם ב' חיובים לגמרי שונים, ודו"ק היטב.

ויש לעיין בדברי הראשונים לעניין כזית לבורא נפשות. תוס' (לט.) בד"ה בצר ליה וכו' מביא דעות אם יש שיעור לבורא נפשות או לא. ויש דעה שלומדים שיעור כזית מברכה אחת מעין שלש [ועיין עוד בהל' ברכות פ"ג הי"ב]. לכאורה הדבר תמוה, איך שייך כלל לומר כן לפי מה שביארנו.

אמנם, אין הדבר כן. הרי ביארנו שהמחייב בברכה אחרונה היא הנאת שביעה. והנה יש סוברים ששיעור ושבעת הוי כזית- עיין בבעל המאור ברכות (י"ב ע"א). ואם כן יתכן שלומדים מ"ושבעת" השיעור לבורא נפשות [וע"ע בהמשך מזה], ודו"ק.

ט. על הארץ הטובה אשר נתן לך- וז' המינים

הבה"ג אומר שיש לומר ונאכל מפריה ונשבע מטובה בברכה אחת מעין שלש, ויש ראשונים שסוברים שאין לומר נוסח זה. הטור מביא המח' באו"ח (סי' ר"ח) כזה:

"וכתב עוד [הסמ"ג] וי"א ונאכל מפריה ונשבע מטובה ואין לאומרו שאין לחמוד הארץ בשביל פריה וטובה אלא לקיים מצות התלויות בה ע"כ ובה"ג ישנו וא"א הרא"ש ז"ל לא היה אומרו...". דבר פשוט שהסמ"ג התכוון להקשות מהגמ' בסוטה (יד.):

"דרש רבי שמלאי: מפני מה נתאוה משה רבינו ליכנס לא"י? וכי לאכול מפריה הוא צריך? או לשבוע מטובה הוא צריך? אלא כך אמר משה: הרבה מצות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י, אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי."

אמנם, כשנדייק נראה שבאמת גמ' זו היא גופא המקור לדברי הבה"ג. הרי הגמ' פותחת בשאלה של למה נתאוה משה רבינו ליכנס לארץ- וקפצה ואמרה וכי לאכול מפריה הוא צריך? מה ראו לבוא ולדחות

אפשרות זאת, ולמה דחו בלשון של אי-צורך; בזמן שעוסקים בשאלת רצון? למה לא אמרו שאין זו סיבה שבשבילה היה משה רוצה או מתאוה ליכנס?

בכדי להבין עניין הגמ' ושיטת הבה"ג, נקדים דיון בשאלה אחרת- שיטת הרמב"ן בברכת הארץ. הרמב"ן כותב בהשגותיו לסה"מ (שרש ראשון), "... וכולן אין מטבען תורה אבל נצטוינו מן התורה שנברך אחר אכילתנו כל אחד כפי דעתו, כענין ברכת מנימין רעיא שאמר בריך רחמנא מאריה דהאי פיתא (שם מ ב), ובאו הנביאים ותקנו לנו נוסח מתוקן הלשון וצח המליצה ושנינובו אנחנו עוד בגלות ומלכות בית דוד משיחך מהרה תחזירנה למקומה ותבנה ירושלם עיר קדשך..."

לכאורה צ"ע איך יוצאים החיוב דאורייתא לברך ברהמ"ז על ידי ברכת בריך רחמנא מאריה דהאי פיתא, והרי מבואר בקרא "וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטבה אשר נתן לך", והרי לא הודה על א"י בברכתו.

אבל האמת, שיש כאן יסוד חשוב. הרמב"ן הבין את הפסוק אחרת- לא שבברכתו צריך (מה"ת) להודות על הארץ, אלא שעיקר אמירת ברהמ"ז היא בא"י. זאת אומרת, שהפסוק אומר לנו לברך וכו'- ואיפה? על הארץ הטובה אשר נתן לך. כמובן, אין ברהמ"ז מצוה התלויה בארץ, ויש חיוב אף בחו"ל. אמנם התורה מדגיש, שתכליתה השלימה הוא בארץ.

והנה, הרמב"ן כתב כעין זה בדברים (ח:י):

"ואמר ואכלת ושבעת וברכת כי תזכור עבודת מצרים וענוי המדבר, וכאשר תאכל ותשבע בארץ הטובה תברך עליה את השם ורבותינו (ברכות מח:) קבלו שזו מצות עשה, וטעמו ותברך את ה' אלהיך, וכן ועשית מעקה לגגך (להלן כב ח), וכן ועשית פסח לה' אלהיך (להלן טז א), ולקחת מראשית כל פרי האדמה (להלן כו ב), ורבים וטעם על הארץ הטובה, כמו ועל הארץ הטובה, יצוה שתברכהו בכל עת שתשבע על השובע ועל הארץ שנתן לך, שינחילנה לך לעולמים ותשבע מטובה, והנה חיוב המצוה הזאת בכל מקום:"

יש הרבה מקומות בספר דברים שבתורה מדגישה נקודה זאת, בין לעניין המצות בכלל, בין לעניין מצות מיוחדות. כאן, התורה מדגישה עניין זה מטעם שיתבאר, בע"ה. ויש צורך בב' הקדמות, בכדי לבין שיטת הרמב"ן; ועי"כ שיטת הבה"ג.

א'. שרש מצות ברכת המזון הוא שנשים לב למה שהאוכל בא לנו על ידי השגחת ה', ולא מכחינו ועוצם ידינו. התשומת לב על הדגחת ה' ומקור הברכה, היא עיקרה של מצוה זו¹¹.

התורה מתארת מצוה זו בדברים (ח:י-יז) ככה:

ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטבה אשר נתן לך:

השמר לך פן תשכח את ה' אלקיך לבלתי שמר מצותיו ומשפטיו וחקתיו אשר אנכי מצוך היום:

פן תאכל ושבעת ובתים טבים תבנה וישבת:

ובקרך וצאנך ירבין וכסף וזהב ירבה לך וכל אשר לך ירבה:

¹¹ עיין ר' בחיי דברים (ח:י), שו"ת הרשב"א ח"ה (סי' נ"א) ועוד.

ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים:
המוליכך במדבר הגדל והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים המוציא לך מים מצור החלמיש:
המאכלך מן המדבר אשר לא ידעון אבתיך למען ענתך ולמען נסתך להיטבך באחריתך:
ואמרת בלבבך כחי ועצם ידי עשה לי את החיל הזה:

יש כאן ניגוד ברור בין פן תאכל ושבעת וגו' ובין ואכלת ושבעת וברכת וגו'.¹² התכלית של ברכת המזון היא שנכיר את השגחת ה' מתוך אכילה ושביעה, במקום לשכוח אותו על ידי כך, וזה ברור ומבואר. ב'. התורה מבארת שא"י מיוחדת באפשרות שקיימת לראות היטב את השגחת ה' מתוך האוכל שלה.¹³ וזה עניין הפסוקים בדברים (יא:י-יב):

כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק:

והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים:
ארץ אשר ה' אלקיך דרש אתה תמיד עיני ה' אלקיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה:
כשמזווגים ב' הנקודות, רואים שדוקא על ידי פירות ארץ ישראל מקיימים את עניין ברכת המזון בדרך הכי מעולה. וזה היסוד לשיטת הבה"ג ורמב"ן. ברכת המזון בא בכדי להכיר השגחת ה', וזה שייך במיוחד לפירות א"י. לכן מדגיש התורה שיש לברך בא"י, ומובן היטב שיטת הרמב"ן. וכן מובן מה שאף לדעתו יש הזכרה מיוחדת של א"י בבהמ"ז.

וכעין זה, סובר הבה"ג שיש לבקש מה' שנאכל מפריה ונשבע מטובה. זה המדרגה העליונה בברכות, ולזה מתאווים בברכותינו. הגמ' בסוטה שואלת, האם משה רבינו היה זקוק לאותו אופן של גלוי שכינה ע"י ראיית השגחת ה'? הרי היה לו גלוי שכינה של אספקלריה המאירה, ולא היה צריך לאכול מפרי א"י וכו' בכדי להכיר את ה'. מכאן גופא אנו למדים שלשאר בני אדם, שאינם בדרגת משה רבינו, ודאי ראוי להם לחמוד הארץ מטעם זה, וזה מבואר. אם כן, אין כאן קושיא על הבה"ג, אלא אדרבא מקור לשיטתו.

מעתה, מובן היטב מה שדוקא על ז' המינים של א"י [כולל ה' מינים, כמבואר בהל' ברכות (פרק ג הלכה א)] יש חיוב ברכה אחרונה (דאו' או דרבנן, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה- וכמבואר למעלה), ולא רק איסור ליהנות וכו' (כמו בשאר מאכלות). יש מקום מיוחד לפירות הקשורים לא"י במסגרת הברכות שלאחריה, כמו שביארנו.

[וע"ע ברא"ש פרק ו' (סוף סי' ט"ז) שמביא דעה שאם אכל פחות מכזית של ז' המינים אומר בורא נפשות. ולפי דרכינו יש לבאר שאין כאן ההלכה של ברכה מיוחדת, אבל יתכן שעדיין יש הנאת שביעה (עיין למעלה מחלקת באם יש שיעור להנאת שביעה).

¹² עיין מזה במשך חכמה דברים (ח:י).

¹³ עיין שו"ת הרשב"א ח"א (סי' קל"ד); שו"ת אבני נזר חיו"ד (סי' תנ"ד) ועוד.

אמנם עיין ברשב"א (לח:) ד"ה כיון דשקל וכו' שדחה שיטה זו בשתי ידיים, וסובר שאם אין שיעור
אין שום ברכה אחרונה כלל. ונראה שדעתו שאין שביעה בפחות מכזית- ובאמת כן מבואר בדבריו, ודו"ק
היטב. ועיין היטב בכל דבריו שם, הנוגעים לכמה עניינים שעסקנו בהם כאן, אמנם אכמ"ל.]